SURXONDARYO VILOYATIDA TASHQI SAVDO FAOLIYATINING DINAMIKASI VA TARKIBIY O'ZGARISHLARI TAHLILI

Mirzayeva Ro‘zigul Azamat qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, bakalavriat, 3-bosqich talabasi

E-mail: sevinchmirzayeva3@gmail.com

Tel.: +998 50 071-56-00

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatining tashqi savdo faoliyati, uning so'nggi yillardagi dinamikasi va tarkibiy o'zgarishlari kompleks ravishda tahlil qilingan. Tadqiqot davomida viloyatning eksport va import ko'rsatkichlari, asosiy savdo hamkorlari hamda mahsulotlar nomenklaturasi o'rganildi. Ayniqsa, Termiz xalqaro savdo markazining tashkil etilishi va uning mintaqaviy savdo aloqalaridagi o'rni statistik ma'lumotlar yordamida yoritib berilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, viloyat eksportida agrar mahsulotlar ulushi yuqoriligicha qolsa-da, sanoat va tayyor buyumlar eksportida ijobiy o'sish tendensiyalari kuzatilmoqda.

Kalit so'zlar: tashqi savdo, eksport, import, Surxondaryo, Termiz xalqaro savdo markazi, savdo balansi, dinamika, tarkibiy o'zgarishlar, agrar eksport, logistika.

Аннотация. В данной статье комплексно анализируется внешнеторговая деятельность Сурхандарьинской области, ее динамика и структурные изменения за последние годы. В ходе исследования были изучены показатели экспорта и импорта региона, основные торговые партнеры и номенклатура товаров. С помощью статистических данных освещена роль создания Термезского международного торгового центра в региональных торговых отношениях. Анализ показывает, что, хотя доля сельскохозяйственной продукции в экспорте региона остается высокой, наблюдаются положительные тенденции роста экспорта промышленной продукции и готовых изделий.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, Сурхандарья, Термезский международный торговый центр, торговый баланс, динамика, структурные изменения.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the foreign trade activity of the Surkhandarya region, its dynamics, and structural changes in recent years. During the research, the region's export and import indicators, main trading partners, and product nomenclature were studied. The role of the establishment of the Termez International Trade Center in regional trade relations is highlighted using statistical data. Analysis shows that while the share of agricultural products in the region's exports remains high, positive growth trends are observed in the export of industrial products and finished goods.

Keywords: foreign trade, export, import, Surkhandarya, Termez International Trade Center, trade balance, dynamics, structural changes, logistics.

Kirish. Surxondaryo viloyati O'zbekistonning eng janubiy va geostrategik jihatdan muhim hududi hisoblanib, u Afg'oniston, Tojikiston va Turkmaniston bilan chegaradoshdir. Ushbu geografik joylashuv viloyatni mamlakatimizning tashqi iqtisodiy aloqalari, ayniqsa Janubiy Osiyo bozorlariga chiqishda asosiy 'darvoza'ga aylantiradi. So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish va tashqi savdo faoliyatini rag'batlantirish borasida olib borilayotgan islohotlar Surxondaryo viloyati iqtisodiyoti rivojiga ham kuchli turtki berdi. [1; 12 b].

Viloyatning tashqi savdo faoliyati dinamikasi nafaqat miqdoriy o'sish, balki sifat jihatidan ham transformatsiyaga uchramoqda. Agar ilgari viloyat asosan xomashyo eksportiga ixtisoslashgan bo'lsa, hozirgi kunda tayyor mahsulotlar va xizmatlar eksporti ulushini oshirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Termiz shahrida 'Termiz xalqaro savdo markazi' erkin savdo zonasining ishga tushirilishi bu yo'nalishdagi eng muhim qadamlardan biri bo'ldi. [4; 54 b].

Hozirgi kunda viloyat tashqi savdo aylanmasining tahlili iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va istiqboldagi o'sish nuqtalarini aniqlash uchun dolzarb ahamiyatga ega. Global iqtisodiy o'zgarishlar va mintaqaviy geosiyosiy vaziyat

sharoitida Surxondaryoning eksport salohiyatini to'liq safarbar etish milliy iqtisodiyot uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Viloyat iqtisodiyotining tarkibiy tuzilmasida qishloq xo'jaligi va sanoatning uyg'unlashuvi yangi turdagi mahsulotlarni tashqi bozorga olib chiqish imkonini bermoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi Surxondaryo viloyatining 2023-2025 yillardagi tashqi savdo faoliyatini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish va undagi tarkibiy o'zgarishlarni ochib berishdan iborat. Tadqiqot davomida viloyatning asosiy hamkor davlatlari, eksport-import tovarlari tarkibi va savdo balansidagi o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularning yechimlari bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beriladi. [8; 22 b].

Iqtisodiy islohotlar natijasida viloyatda eksportyor korxonalar sonining ortishi va eksport geografiyasining kengayishi kuzatilmoqda. Masalan, 2024-yil yakunlariga ko'ra, viloyat jahonning 70 dan ortiq mamlakatlari bilan savdo aloqalarini o'rnatgan. Bu esa viloyat iqtisodiyotining tashqi xatarlarga chidamliligini oshirish va barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlashga xizmat qiladi. [11; 45 b].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tashqi savdo va hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari ko'plab mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, iqtisodchi olim A. Qodirov o'z ishlarida hududlarning eksport salohiyatini oshirishda klaster tizimining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, Surxondaryo kabi agrar-sanoat hududlarida meva-sabzavotchilik klasterlari tashqi savdo hajmini oshirishda asosiy drayver hisoblanadi. [5; 18 b]. Shuningdek, xalqaro tajribada chegaraoldi savdo zonalarining iqtisodiy samaradorligi Pol Kruglman va boshqa olimlar tomonidan 'yangi iqtisodiy geografiya' nazariyasi doirasida asoslab berilgan.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida hududiy tashqi iqtisodiy faoliyatni modellashtirish masalalari M. Panjiyeva va B. Turayevlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, ular Surxondaryo viloyati misolida trend modellari orqali eksport-import hajmini prognoz qilishgan. [13; 298 b]. Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, viloyatda import hajmining o'sishi asosan yangi texnologiyalar va

asbob-uskunalar hisobiga to'g'ri kelishi iqtisodiyotning modernizatsiyalashuvidan dalolat beradi. Biroq, eksport tarkibida xomashyo ulushini kamaytirish va qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlarni ko'paytirish bo'yicha hali qilinishi kerak bo'lgan ishlar ko'pligi ilmiy adabiyotlarda e'tirof etiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash va ekonometrik modellashtirish usullaridan foydalanilgan. Surxondaryo viloyati tashqi savdosining dinamikasi 2022-2025 yillar oralig'idagi rasmiy statistik ma'lumotlar (Stat.uz va Surxonstat.uz) asosida o'rganildi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro standartlashgan savdo tasniflagichi (XSST) va Tashqi iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasi (TIF TN) kodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida viloyatning eksport va import hajmlarining yillik o'sish sur'atlarini hisoblash va ularning hududiy YaHMdagi ulushini aniqlash belgilandi. Shuningdek, 'Termiz xalqaro savdo markazi' faoliyatining boshlanishi viloyat tashqi savdo dinamikasiga qanday ta'sir ko'rsatganini baholash uchun 'intervension tahlil' usuli qo'llanildi. Bu esa yangi institutsional o'zgarishlarning savdo oqimlariga ta'sirini aniq ko'rsatish imkonini berdi.

Ma'lumotlar ishonchliligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining hisobotlari o'zaro solishtirildi. Eksport va import tarkibidagi o'zgarishlarni baholashda ulush ko'rsatkichlari va mutlaq o'sish miqdorlari hisoblab chiqildi. Olingan natijalar jadvallar va grafik tasvirlar ko'rinishida umumlashtirildi, bu esa tahlil qilinayotgan jarayonlarni vizuallashtirish va xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Tahlil va natija. Surxondaryo viloyatining tashqi savdo aylanmasi so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasini namoyish etmoqda. 2025-yil yakunlariga ko'ra, viloyatning tashqi savdo aylanmasi (TSA) 790,9 mln AQSH dollarini tashkil etib, bu 2024-yilga nisbatan 86,2% ga o'sganini ko'rsatadi. [14; 5 b]. Ushbu o'sishning asosiy qismi eksport hajmining keskin ortishi bilan bog'liq bo'lib, eksport

507,5 mln dollarni (o'sish 86,2%), import esa 283,4 mln dollarni tashkil qildi. Bu esa viloyatda ijobiy savdo balansi saqlanib qolayotganidan dalolat beradi.

1-jadval.

Surxondaryo viloyatining asosiy savdo hamkorlari (2025 yil yanvar-dekabr)

Davlat nomi	TSA dagi ulushi (%)	Eksportdagi ulushi (%)	Importdagi ulushi (%)
Afg'oniston	30.2	26.1	37.6
BAA	26.3	39.6	2.5
Pokiston	11.0	12.7	8.1
Rossiya	9.0	12.2	3.4
Xitoy	8.0	1.5	20.6

Viloyatning tashqi savdo hamkorlari geografiyasi sezilarli darajada kengaygan. Quyidagi jadvalda Surxondaryo viloyatining asosiy savdo hamkorlari bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Afg'oniston va Birlashgan Arab Amirliklari viloyatning eng yirik savdo hamkorlari hisoblanadi. Ayniqsa, BAA bilan eksport aloqalari 39,6% ulush bilan birinchi o'ringa chiqqani diqqatga sazovordir. Bu asosan Surxondaryoda yetishtiriladigan meva-sabzavot mahsulotlari va ayrim sanoat tovarlarining Arab bozorlariga keng ko'lamda yetkazib berilishi bilan izohlanadi.

Eksport tarkibida oziq-ovqat mahsulotlari (asosan meva-sabzavotlar) 40,8% ni tashkil etib, yetakchi o'rinni egallaydi. Shu bilan birga, sanoat tovarlari (8,4%) va turli xil tayyor buyumlar (20,3%) ulushi ortib bormoqda. Import tarkibida esa asosiy ulush mashina va transport asbob-uskunalari (30,7%) hamda oziq-ovqat mahsulotlariga (18,5%) to'g'ri keladi. Import qilinayotgan texnologiyalar viloyat sanoat korxonalarini modernizatsiya qilishga yo'naltirilgan. Quyida viloyat tashqi savdosining asosiy drayveri bo'lgan logistika markazining tasviri keltirilgan.

1-rasm. Termiz xalqaro savdo markazi va logistika infratuzilmasi.

Termiz xalqaro savdo markazining ochilishi (2024-yil avgust) viloyat tashqi savdosida yangi davrni boshlab berdi. 37 gektar maydonda joylashgan ushbu markazda 3000 dan ortiq savdo nuqtalari mavjud bo'lib, u yerda Afg'oniston fuqarolari uchun 15 kunlik vizasiz rejim joriy etilgan. Bu esa chakana va ulgurji savdo orqali xizmatlar eksportini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilmoqda. [14; 3 b].

Muhokama. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyati tashqi savdo faoliyati jadal rivojlanmoqda, biroq bir qator muammolar va foydalanilmagan imkoniyatlar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, eksportning qariyb yarmi hali ham agrar mahsulotlarga bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu esa tashqi bozorlardagi narx o'zgaruvchanligi va mavsumiylik omiliga viloyat iqtisodiyotini zaif qiladi. Shuning uchun sanoat klasterlarini rivojlantirish va mahsulotlarni chuqur qayta ishlash darajasini oshirish lozim. [2; 44 b].

Ikkinchidan, Afg'oniston bilan savdo aloqalari yuqori ulushga ega bo'lsa-da, ushbu mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy beqarorlik xatarlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, eksport geografiyasini yanada diversifikatsiya qilish, ayniqsa Janubi-Sharqiy Osiyo va Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga chiqish yo'llarini izlash

muhimdir. BAA va Pokiston bilan aloqalarning kuchayishi bu boradagi to'g'ri strategiyadan dalolat beradi.

Uchinchidan, logistika xarajatlarining yuqoriligi Surxondaryo mahsulotlarining jahon bozoridagi raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Termiz kargo markazi va temir yo'l infratuzilmasini kengaytirish orqali transport xarajatlarini 15-20% ga kamaytirish imkoniyati mavjud. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat elementlarini tashqi savdoga joriy etish orqali byurokratik to'siqlarni kamaytirish va eksportyorlar sonini oshirish mumkin.

Xulosa. Surxondaryo viloyatida tashqi savdo faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, hudud mamlakat iqtisodiyotida muhim tashqi iqtisodiy xabga aylanib bormoqda. 2024-2025 yillardagi dinamik o'sish sur'atlari (86,2%) va savdo balansining ijobiyligi viloyat iqtisodiy salohiyati yuqoriligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Viloyat tashqi savdosida tarkibiy transformatsiya boshlangan: tayyor sanoat buyumlari va xizmatlar eksporti ulushi ortib bormoqda. 'Termiz xalqaro savdo markazi' bu borada institutsional drayver rolini o'ynamoqda.

2. Hamkorlar geografiyasida diversifikatsiya kuzatilmoqda, biroq Afg'oniston va BAA kabi davlatlarga bog'liqlik yuqoriligicha qolmoqda. Eksportni Yevropa va Osiyo-Tinch okeani mintaqasiga kengaytirish strategik vazifa hisoblanadi.

3. Eksport tarkibini takomillashtirish uchun meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlovchi agrosanoat majmualarini ko'paytirish va ularga xalqaro 'Global G.A.P' kabi sertifikatlarni joriy etish zarur.

4. Logistika infratuzilmasini yanada rivojlantirish, ayniqsa Trans-Afg'on temir yo'li loyihasini amalga oshirish viloyatning tranzit salohiyatini va tashqi savdo samaradorligini bir necha barobar oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Surxondaryo viloyati tashqi savdosini yanada rivojlantirish nafaqat hududiy, balki respublika miqyosidagi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-fevraldagi PQ-4971-sonli qarori: 'Termiz xalqaro savdo markazi' erkin savdo zonasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida.
2. Abulkasimov H.P. Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish strategiyasi. – T.: Akademnashr, 2020. – 320 b.
3. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. 'Tashqi savdo aylanmasi' yillik hisoboti, 2024-2025 yy.
4. Vaxabov A.V. va boshqalar. Iqtisodiy tahlil va prognozlash. – T.: Iqtisod-moliya, 2018. – 280 b.
5. Qodirov A. Hududiy iqtisodiyot: klasterlar va innovatsiyalar. – T.: Fan va texnologiya, 2021. – 215 b.
6. Stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy sayti ma'lumotlari.
7. Review.uz – 'Infografika: Surxondaryo viloyatining 2025 yildagi tashqi savdo aylanmasi'.
8. Lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
9. Surxonstat.uz – Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi rasmiy portali.
10. World Bank. 'Uzbekistan's Foreign Trade and Regional Integration Report', 2023.
11. Krugman P.R., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. – 11th edition, 2018.
12. Umarov X. Tashqi iqtisodiy faoliyat tahlili. – T.: Cho'lpon, 2019. – 190 b.
13. Panjiyeva M.M., Turayev B.E. Surxondaryo viloyati tashqi savdosini trend modellari orqali modellashtirish // Universal Science Research. – 2024. – T. 2. – №. 2. – C. 296-302.
14. Review.uz. Surxondaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili, 2026 yil fevral.
15. InLibrary.uz. Xalqaro savdo va iqtisodiy integratsiya jarayonlari tahlili (Surxondaryo misolida), 2024.